

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

На правах рукопису
УДК 72.03(5)

РАЛЛЄВ
Олександр Борисович

**ЕВОЛЮЦІЯ ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВИХ
ФОРМ В АРХІТЕКТУРІ АРАБСЬКИХ
КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ**

18.00.01 – Теорія і історія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора архітектури

Київ – 1996

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Слеській державній академії будівництва
і архітектури

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ:

доктор архітектури, професор Даврия Геннадій Іванович
доктор мистецтвознавства Тиморієнко Володимир Іванович
доктор архітектури, професор Рудницький Андрій Карлович

ПРОВІДНА ОРГАНІЗАЦІЯ:

м.КИЇВ (НДІТІАМ)

Захист відбудеться "29" листопада 1996 р. с "13" год.
на засіданні спеціалізованої ради Д.01.18.04 по захисту ди-
сертацій на здобуття ученого ступеня доктора наук при Київському
Державному Технічному університеті будівництва і архітектури
(Україна, 252180, КИЇВ, Повітрянофлотський проспект, 31, ауд. 319).
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського Держав-
ного Технічного університету будівництва і архітектури (Україна,
252180, Київ, Повітрянофлотський проспект, 31).

Автореферат дослідний "28" жовтня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради

Канд. арх; доцент

В.С.Тімошкін

ЛНБ України ім.В.Стефаніка



00739777 (1)

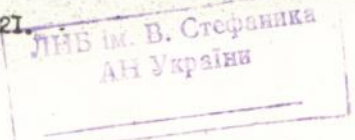
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступень дослідженості тематики дисертації

Становлення національної самосвідомості України, яка в 1991 році проголосила державну незалежність, неможливо без переосмислення різних напрямків в науці. Зокрема, особливе значення набувають наукові дослідження в галузі сходознавства. Чимало наукових праць академіка О.Я.Придака, директора та засновника Інституту Сходознавства ім. О.Д.Кримського у Києві, головною тезою в слідуюча: "Без сходознавства неможливо зрозуміти історію та культуру України". На його думку "без таких трьох наук, як іраністика, геркологія і арабістика, всебічна історія України неможлива, без них в українознавстві неминучі зіяочі діри".⁶ В історико-архітектурних дослідженнях архітектурна спадщина України постійно набуває нового значення і оцінки. Передусім це стосується розвитку архітектури України під впливом мусульманського Сходу, до якого належить, зокрема, зодчество арабських країн Близького Сходу. Треба урахувати, що стародавня та середньовічна архітектура Близького Сходу була базовою становлення мусульманської архітектури в Північній Африці, Ірані, Турції та інших країнах. В свою чергу під впливом турецької архітектурної школи досягла свого розвитку архітектура Кримського Ханату, а також орієнтальне зодчество південно-західних областей України. Географічна та історична близькість України до регіону Близького Сходу надає актуальну необхідність щодо розуміння його архітектури. Дослідження еволюції об'ємно-просторових форм арабської архітектури Близького Сходу є самостійним напрямком історико-архітектурної науки України, подібно російській або західно-європейській архітектурним школам. Зокрема, в мистецтвознавстві і історико-архітектурних дослідженнях з архітектурної спадщини країн Близького Сходу знайдеться чимало прикладів та митців. Саме це підтверджується працями великого значення, які були надруковані ще за часів СРСР, наприклад: "Всесвітня історія мистецтва" з 6-ти томів, "Всесвітня історія архітектури", яка складається з 12-ти томів, Енциклопедичний довідник з 5-ти томів "Мистецтво країн і народів світу" та багато інших.

Найзначніший внесок у систематизацію і висвітлення великої архітектурної спадщини арабських країн Близького Сходу зробили такі російські учені, як: Вороніна В.Л., Калтерева Т.П., Ковтунович О., Ходкаш С., Стародуб Т.Х., Сидорова Н.О., Веймарн В.В., Карцев В.Н.

* "Східний Світ". К., 1993, №2, стор. 21.



та ін. Кожен з них відображав особисте розуміння щодо закономірностей розвитку архітектури арабських країн. Зокрема типологічні аспекти у зодчестві країн мусульманського Сходу, у числі Магрибу і Близького Сходу, були надані архітектором В.Д. Воронінов. Т.П. Каптерева акцентувала свої дослідження і публікації за темою середньовічного Магрибу. Б.В. Веймарн розглядав арабську середньовічну архітектуру як складову частину світового мистецтва, головним чином орнаментального. Деякі фахівці досліджували національні архітектурні школи, наприклад, сирійську (Т.К. Стародуб, Н.А. Сидорова, Файсал Ахмад Аль-Даярі), єгипетську (А.Х. Азімов, Галєб Алі Галєб Ахмад) та ін. Важливу інформацію ми маємо з публікацій європейських сходознавців і істориків, таких, як: Огюст Шуазі, Андре Рімон, Даніель Шлємберке (Франція), Бріан Ду (Англія), Михайло Гваліковський (Польща) та ін.

В Україні історія архітектури арабських країн досліджувалась та висвітлювалась насамперед в межах підготовки та читанні лекційних курсів, зокрема, з історії архітектури країн Азії, Африки і Латинської Америки: в Одесі О.Б. Раллєвим з 1977 р., у Києві Є.В. Заваровим, В.І. Соченком (з 1978 р.), у Харкові Є.О. Св'ятченком, І.А. Поповим (з 1986 р.).

До опису пам'яток мусульманської архітектури звертались в різні роки українські вчені В.С. Асєєв, Г.Н. Логвін, В.І. Тимофієнко.

Наукові праці і публікації, перелік яких був названий вище, доповнюють одне одного та створюють загальну картину становлення і розвитку архітектури арабських країн взагалі та Близького Сходу зокрема.

Разом з тим цілеспрямовані наукові дослідження з історії архітектури арабських країн Близького Сходу в Україні раніше не виконувались. Проблема ж досліджування архітектури арабських країн Близького Сходу з точки зору еволюції об'ємно-просторових форм не була розглянута окремим дослідженням ні в нашій країні, ні за її межами.

Отже, аналогі у розробці дисертаційної теми "Еволюція об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу" відсутні, а ця дисертація є першою науковою працею нового сходознавчого напрямку в історико-архітектурних дослідженнях України.

Своєчасність, актуальність розробки даної теми обґрунтована також тим, що більша частина матеріалів з історії архітектури близь-

косхідних країн була висвітлена у 60-х та 70-х рр. Зараз вкрай потрібно нове бачення цих пам'яток, їх значення в еволюції об'ємно-просторових форм.

Мету дисертаційного дослідження автор бачить у тому, щоб:

- на базі вивчення факторів та умов розвитку близькосхідної архітектури, а також в результаті виконаного історико-архітектурного аналізу виявити та висвітлити закономірності формування чи еволюції об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу.

Відповідно до постанови цієї мети визначити слідуючі завдання дослідження:

- виконати аналіз умов і факторів становлення архітектури арабських країн на Близькому Сході;

- виявити регіональні особливості архітектури Близького Сходу до мусульманської епохи;

- висвітлити особливості генезису архітектури арабських країн Близького Сходу епохи середньовіччя (ісламу);

- виявити закономірності формування в архітектурі арабських країн Близького Сходу;

- розробити методологічні рекомендації щодо вживання наукових висновків дисертаційного дослідження у теорії та практиці історико-архітектурної науки і міжнародних відносин України.

Методологічна основа дисертації. Методологічних основ дослідження є комплексне вивчення пам'яток архітектури арабських країн, закономірностей формування їх об'ємно-просторових форм епохи середньовіччя. У якості теоретичної основи прийнята методологія системного вивчення та діалектичного аналізу. Комплексне вивчення пам'яток архітектури засновано на таких принципах, як: соціально-економічна зумовленість, послідовний історизм, взаємозв'язок між різними етапами у розвитку архітектури, традиційність, поступовий розвиток архітектури.

Архітектура розглядається як соціально зумовлене середовище, до якого включені географічні, кліматичні, релігійні, національні фактори. Оцінка архітектурного стилю виконується, враховуючи характер епохи, нації, а також індивідуальної діяльності архітекторів.

До теоретичних методів, які використовувались в цій праці, необхідно віднести графо-аналітичний метод та метод архітектурного аналізу, які були розроблені та обґрунтовані у Московському Архітектурному інституті.

Ураховувачи специфіку даної праці, широко використовується також метод еволюційних перетворень. Як емпіричний метод прийнято натурне обстеження пам'яток архітектури. Автору в різні роки вдалося познайомитись з мусульманською архітектурою Індії, Узбекистану, Казахстану, Таджикистану, Азербайджану, Дагестану, ІІ Сирії. Значна увага приділялась роботі з літературними джерелами.

Теоретична цінність даного дослідження. Утворена теорія становлення і розвитку об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу. У вітчизняній науці з теорії і історії архітектури це дослідження є першою науковою ланкою нового напрямку - сходознавчого.

Об'єктом дослідження є архітектурні пам'ятки арабських країн Близького Сходу на різних етапах історичного розвитку. У зв'язку з тим, що розвиток архітектури на Близькому Сході набуває сили за часів середньовіччя, зодчества арабських країн розглядається передусім, як мусульманське (VII-XIX ст.). Осць чому епоха середньовіччя прийнята у даному дослідженні за основну. Разом з тим певна увага приділяється пам'яткам архітектури стародавньої епохи на Близькому Сході, які так чи інакше зумовили розвиток зодчества ісламу.

Предметом дослідження є закономірності еволюційного розвитку архітектури арабських країн Близького Сходу. Разом з тим відповідно до практики міжнародних відношень до країн Близького Сходу азійської частини можна віднести такі як Сирія, Ліван, Йорданія, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, Йемен, Об'єднані Емірати, Бахрейн, Катар, Оман. Культурний ареал арабських країн на різних етапах їх розвитку назавжди збігається з ареалом політичних державних кордонів того. У процесі дослідження певна увага приділяється історичним взаємозв'язкам між сусідніми країнами - Єгиптом, Турцією, Іраном та ін.

Знання закономірностей розвитку цієї чи іншої архітектурної школи (у даному випадку арабських країн Близького Сходу) допомагає зрозуміти причини, шляхи та особливості архітектурного формування.

Практична цінність даного дослідження полягає у розробці рекомендацій з можливого використання результатів роботи, зокрема: у системі народної освіти України і арабських країн Близького Сходу (на архітектурних факультетах вищих навчальних закладів - в лекційних курсах з історії архітектури, у курсовому та дипломному проектуванні), в роботі над монографіями, посібниками та підручниками, в сфері нових наукових досліджень з національної архітектури.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні історичного розвитку архітектури арабських країн Близького Сходу з точки зору еволюції об'ємно-просторових форм - будинків, конструктивних форм та окремих архітектурних елементів. Дана праця є початком східнознавчого напрямку в історико-архітектурних наукових дослідженнях України.

За допомогою ряду прикладів пам'яток середньовічної архітектури в даній праці подані оригінальні наукові концепції формування: арабського житла і палаців, арабської мечеті, будівель суспільного призначення (медресе, караван-сараїв та ін.), мавзолеїв, культово-меморіальних комплексів, а також тектонічних систем, симетрії і пропорцій.

В дисертації вперше на науковій основі широко закористовується метод еволюційних перетворень. Це дало можливість теоретично обґрунтувати і графічно відобразити пріоритетність арабської архітектури Близького Сходу у таких важливих напрямках формування, як утворення хрестово-купольних будинків, формування стрілачастих арок і арокних айванів, розвиток різноманітних купольних форм, розвиток арабського ордеру.

В результаті історико-архітектурних досліджень арабської архітектури виявлено, що суть еволюції об'ємно-просторових форм може бути виражена типологічними і композиційними закономірностями формування. Саме такі закономірності виявлені та висвітлені у теоретичному і графічному викладі.

Впровадження роботи. Матеріали і результати цього дослідження мали широке впровадження насамперед у сфері освіти - серед архітектурних та гуманітарних спеціальностей. Автором з 1977 р. в Одеському інженерно-будівельному інституті розроблявся і до цього часу читається лекційний курс "Історія архітектури країн Азії, Африки та Латинської Америки". Розроблені і надруковані, зокрема, робоча програма цього курсу, комплект методичних вказівок, тести контролю знань.

Видаана авторська монографія - учбовий посібник "Історія архітектури розвиваючихся стран" в обсязі 28,5 друк.аркушів (К. "Вища школа", 1986). За підсумками всесоюзного огляду 1983 р. ця книга була нагороджена дипломом 2-го ступеня та срібною медаллю ВДНГ СРСР.

Учбово-методичні матеріали даного курсу були впроваджені у вищих навчальних закладах Ташкенту, Самарканду, Душанбе, Києва, Москви, Санкт-Петербургу, Харькова, Мінська та інших містах колишнього Союзу. Особливе значення результати даної роботи набувають у курсо-

вому та дипломному проектуванні за фахом "Архітектура". Під керівництвом автора виконуються кандидатські дисертації, які присвячені дослідженням у сфері орієнтального зодчества України. У 1992 р. виконана і успішно захищена кандидатська дисертація громадянином Сірії Файсалом Ахмадом Аль-Дайрі за темою: "Архітектура общественных зданий Сирии периода независимости". З метою реєстрації пам'яток орієнтального зодчества України автором були організовані та проведені наукові експедиції у 1993-1994 рр. в Одеській області та у Криму. Матеріали цих даних знаходяться у Науково-дослідному інституті теорії, історії архітектури і містобудування (Київ).

На замовлення державного комітету в справах містобудування та архітектури в Українській академії архітектури автором були розроблені рекомендації по проектуванню сучасних культових споруд ісламу. Зокрема, були надані за даною темою розділи "Виявлення типологічних особливостей сучасних культових споруд - мусульманські культові споруди", а також "Визначення містобудівних вимог до розміщення сучасних культових споруд - мусульманські споруди". Ці рекомендації дають змогу використати наведені приклади та прийоми для реального проектування будівель та споруд ісламської архітектури в Україні.

Отже, на захист вносяться: наукове дослідження щодо проблем еволюції об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу, і зокрема: 1) регіональні особливості розвитку архітектури арабських країн домусульманської епохи; 2) особливості розвитку архітектури арабських країн Близького Сходу епохи середньовіччя; 3) типологічні і композиційні закономірності формоутворення архітектури арабських країн Близького Сходу.

Апробація дисертації. Основні положення та результати дослідження апробовані в публікаціях автора (див. додаток з 26 найменувань). Автор глибоко переконаний у тому, що мусульманська архітектура має всесвітній вплив на різних континентах, у тому числі в Латинській Америці колоніального періоду.

Структура роботи зумовлена комплексом проблем дослідження, його метою і задачами. Дисертація складається з вступу, п'яти глав і висновків загальним обсягом 267 стор. машинопису. До них додається список використаних джерел літератури (122 позиції), а також предметний покажчик та словник термінів мусульманської архітектури. Другий том - додаток, куди включено 125 таблиць - ілюстрацій (фото, нариси, креслення споруд і їх аксонометричні зображення, плани міст, натурні знімки та малюнки).

КОРОТКИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі визначається актуальність роботи, характеризується історія питання і стан вивченості проблем, формулюються її мета і задачі, методологічні принципи, наукове і практичне значення.

Глава I. Передумови та фактори виникнення арабської архітектури на Близькому Сході.

Ця глава включає в себе три розділи і закінчується висновками. У розділі "ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ" надається коротка характеристика природно-кліматичних особливостей регіону, які впливали на виникнення та становлення зодчества. Близький Схід взагалі відноситься до поясу з жарким та сухим кліматом. На його території можна відокремити середземноморську область, а також Месопотамію як найкращі для будівельної діяльності, тому що тут за давніх часів існували добрі температурні умови, водний режим, чимало будівельних матеріалів. Деякі ділянки з оптимальними умовами розташовані в оазисах (Пальміра, Дамаск), уздовж великих рік (Євфрат, Тигр). Природні запаси корисних родовищ розроблялись ще у I тисячолітті до р.Х. Наприклад, фінікійці на східному Середземномор'ї добували залізо, срібло, мідь, цінні породи лісів (ліванський кедр), пурпур та ін. Месопотамія і так звана зона родючого півмісяця (Ірак, Сирія) були багаті глиною. Уздовж побережжя Червоного моря та Перської затоки чимало коралових рифів, де добували будівельний камінь.

В країнах Аравійського півострову відносно сприятливими умовами життя та будівельної діяльності відрізнялась Південна Аравія (Йемен). Тут з давнини V ст. до р.Х. - V ст. р.Х.) існувало поливне хліборобство з системою іригації.

У розділі "СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДОІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ" висвітлюється становлення державності, розвиток арабського етносу та взаємодії культури давнини на Близькому Сході.

Соціально-економічні і суспільно-політичні умови виникнення арабської архітектури на Близькому Сході були вкрай неоднорідні. Найбільш тривалі політичні утворення сформувались у другому тисячолітті до р.Х. До них належали історико-географічна область Месопотамії

(Давріччя), а також області Сирії, Фінікії, Хетського царства і Південної Аравії. Сирія і Фінікія підтримували відносини з Давнім Єгиптом, Давріччям, а Південна Аравія (Йемен) - з Давньою Єфіопією. Поміж ними постійно мали місце взаємозв'язки - торговельно-економічні, військово-політичні та культурні. Греко-римська цивілізація, яка відіграла значну роль у становленні архітектури на Близькому Сході, господарювала тут тисячу років - з кінця IV ст. до р.Х. до кінця IV в. по р.Х. Території сучасної Сирії, Лівану та Йорданії були найбільше насичені містами і пам'ятками архітектури античного типу. Короткий період присутності Візантії (кінець IV - початок VII ст.), був останнім напередодні ісламізації Близького Сходу. Найбільш важливим історичним межем в арабській культурі і зодстві було прийняття релігії ісламу (умовно - в 622 р.). В результаті цього історія архітектури мусульманських країн, як правило, розглядається у двох головних епохах - доісламської та ісламської. Умовність цього розділу очевидна.

Перша ісламська держава виникла у Хіджазі (Аравійське узбережжя Червоного моря) з початку VII ст. У зв'язку з розвитком арабського етносу у Близькосхідному регіоні склалися сприятливі умови арабізації. Араби належать до семітських народів, які окупували Давню Передню Азію і Північну Африку. За мовою семітські народи поділялися на три великі групи: північно-західну, північно-східну і південно-західну. До північно-західної групи належали аморейці, угарити, жиди, фінікійці, моавіти і арамеї. Північно-східну групу складали араби та єфіопи. У переддень раннього середньовіччя населення Близького Сходу являло собою арабські племена, які були у складі доісламських царств - Набатейського, Дамаського, Сабейського, Лахмідського тощо. Були араби також складовою частиною Сасанідської, Хім'яритської держав та Візантійської імперії.

За образом свого життя араби поділялися на осідлих та кочових. Об'єднання арабського етносу сприяло формуванню арабської мови та письменності. Їх основою був арамейський алфавіт, котрим спочатку користувались набатійці та араби з Пальмири (III-V ст.).

Тривалий процес взаємодії домусульманських культур створив умови зародження і розвитку архітектури загально-регіонального значення. Цьому в значній мірі сприяли торговельно-економічні зв'язки, як внутрішні, так і зовнішні. У давньому Близькому Сході найбільш активно здійснювали торговельний та культурний обмін держави Давріччя - Ассирія, Вавілонія та ін.

Вони мали вплив на Сирію, Палестину, Хетське царство і ін. Зовнішні торговельні зв'язки на морських шляхах активно здійснювала Фінікія. Густа мережа караванних шляхів існувала в Аварії, державлах Середземномор'я і Дворіччя. До УІ ст. повністю сформувалася торговельний шлях, відомий як Великий шовковий шлях, у якому араби відігравали помітну роль, починаючи з УІ ст.

Розділ "РЕЛІГІЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ АРХІТЕКТУРИ" розкриває особливості релігійної ідеології, яка складалася разом з арабським етносом. Релігійні тлумачення у регіоні прийшли від політеїзму до ісламу і віддзеркалювали розвиток суспільства. Поприродно, що кожна епоха мала свою культову архітектуру відповідно до релігії. Наприклад, храм був відомий як культова споруда ще за часів політеїзму. Тоді цар змінив владу, оголосивши свою близькість до бога. Домінуючою релігією середньовіччя на Близькому Сході був іслам, якому відповідала мусульманська за своїм ідеологічним змістом архітектура. Отже, передумови становлення і розвитку середньовічної арабської архітектури мали місце завдяки до затвердження ісламу.

Глава 2. Регіональні особливості домусульманської архітектури на Близькому Сході

Дана глава включає три розділи і закінчується висновками. В розділі "РЕЛІГІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ ПЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ СТАРОДАВНІХ ДЕСПОТІЙ" звертається увага на головні особливості становлення і розвитку архітектурних шкіл ХХХ-УІ ст. до р.Х. Наприклад, в стародавній Месопотамії ХХХ-УІ ст. до р.Х. існували послідовно Емурсько-Ахальська, Ассирійська і Вавилонська архітектурні школи, які протягом тисячоліть залишилися в значній мірі консервативними. Були розроблені принципи розвитку міста-держави, його планувальної структури (криве, овальне, прямокутне місто, іноді з регулярним планом). Місто-резиденція обов'язково включала палац правителя з храмом-зиккуратом. Архітектура палаців базувалась на принципах традиційності (будинки-палац замкнутого типу, покриті плоскою, іноді експлуатованою і т.п.). Храмова зодчество було найбільш репрезентованим. Будували прямокутні, овальні храми, також храми на багатосхідчастих платформах - зиккурати. Останні були головним архітектурним та релігійно-ідеологічним акцентом в місцевій структурі (разом з шляхами процесій, ритуальними брамами та

іншими спорудами). У стародавній Ассирії використовували аркові та склеписті конструкції. Будівельні досягнення стародавньої Месопотамії поширювались далеко за її межі - в Сирії, Малій Азії.

Архітектура стародавнього Середземномор'я (XX-УІ ст. до Р.Х.) репрезентована архітектурними школами: Сіро-хетської, пал тимської і фінікійської. Головне значення для становлення регіонального зодчества мала сіро-хетська школа як найбільш розвинута з точки зору містобудування, будівництва житла, палаців, храмів і гробниць. Головними об'ємно-просторовими формами стародавньої Сирії були компактний будинок з декількома дворами, прямокутний будинок з входом на його подовжньому боці - "бітхілані", а також центрична гробниця. В стародавній Фінікії мали розвиток гробниці зі склепіннями, які були виконані за методом фальшивої арки. Використовувались також шатрові куполи.

У стародавній Аравії, яка була найбільш віддалена від інших країн регіону, головну роль грали іригація та поливне хліборобство. Стародавні міста будувались на насипних платформах. Збереглися контури міст з мурами - овальними, прямокутними та іншими. Житло і палаци відомі за археологічними матеріалами. Це були будинки-укріплення баштового типу. Відомі також плани палаців напівзамкнених. Культурні будови відрізнялися своєю монументальністю. У Сабейському царстві зустрічаються храми з овальним зовнішнім двором, а також напівзамкнуті композиції будівель з двором перистильного типу. Будівельники стародавньої Аравії будували серед інших споруди центричного типу, у яких алтар чи поховання були розташовані в центрі будівлі. Капітелі колон мали образ східчастого типу.

Отже, в епоху стародавніх деспотій на Близькому Сході існувала регіональна архітектура з характерними рисами різноманітних архітектурних шкіл. Ця архітектура в Близькосхідно і не могла не впливати на розвиток зодчества в наступних епохах.

У вісвітлюються головні риси архітектури епохи грецької античності (ІУ ст. до Р.Х. - ІІІ ст. по Р.Х.) і розвитку близькосхідного зодчества у складі Римських провінцій (І ст. до Р.Х. - ІУ ст. по Р.Х.). Ця епоха являє собою злиття шкіл греко-римської наряду із традиційною близькосхідною архітектурою. Найбільше інтензивна і романізація мала місце у Сирії, Лівані і Іорданії, де були збудовані величезні ансамблі Баальбеку, Пальміри, Гераси, Петри та інших міст. Особливими рисами для міст Близь-

кого Сходу були слідуючі: колонадні вулиці, тетрапілони, храми "біт-хілані". Греко-римська античність Давріччя тісно торкалась, існування Парфії. Аштур і Хатра були його найголовнішими центрами. Тут широко користувалися арками і склепіннями. Аркові айвани з Близького Сходу поєднувались з античною одерною системою, перистильними дворами.

З метою поширення центрального інтерколумнія в портиках застосовували фронтона з аркою у центрі (аркові фронтона). Треба звернути увагу на те, що в Давріччі домінували традиційні форми, а в Середземномор'ї - греко-римські.

У розділі "РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ НАПЕРЕДОНІ ЗАТВЕРДЕННЯ ІСЛАМУ" висвітлюється головні досягнення Близького Сходу в архітектурі II-III ст. У кожному з 3-х головних областей регіону були досягнуті деякі успіхи на шляху еволюції об'ємно-просторових форм. Наприклад, ірано-месопотамська школа удосконалила аркові айвани, використовуючи несучу здатність арки. Аркові айвани досягли величезних розмірів. В храмах вогню, в палацах будувались іранські куполи по тропках. Видатні архітектурно-будівельні досягнення мали місце в християнській Сирії за візантійських часів. Тут були удосконалені хрестовокупольні базилики і купольні ротонди на арках. Архітектурна школа Хіма'єритів (Південна Аравія) також зробила деякий внесок нових рішень. Стже, тут склався прямокутний тип напівзамкнутого будинку з перистильним двором. Цей тип був одним з тих, що виконував роль прототипу мечеті періоду раннього ісламу.

Стже, протягом останніх етапів свого розвитку доісламська архітектура арабських країн Близького Сходу розробила такі об'ємно-просторові форми, які мали всесвітнє значення: арку, склепіння, хрестовокупольну базилику з куполом на тропках та ін.

Глава 3. Особливості розвитку арабської архітектури Близького Сходу епохи середньовіччя.

Ця глава складається з 4-х розділів, яка ознайомлює з короткими історико-архітектурними дослідженнями розвитку архітектурних шкіл в арабських країнах Близького Сходу VII - початку XX ст. У розділі "ПЕРІОДИЗАЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ АРАБСЬКИХ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ" надається науково обґрунтовані хронологічні віхи розвитку мусульманського зодчества, і зокрема:

- архітектура періоду Арабських халіфатів (630-1258 pp.), що відповідає ранньому середньовіччю;

- архітектура періоду феодалної роздробленості (XI - початок XII ст.), чи розвинутого середньовіччя;

- архітектура періоду раннього середньовіччя і нового часу (початок XII - початок XX ст.).

У розділі "АРХІТЕКТУРА БЛИЗЬКОГО СХОДУ ПЕРІОДУ АРАБСЬКИХ ХАЛІФАТІВ" розглядається найбільш характерні приклади з пам'яток мусульманської архітектури у період становлення арабо-мусульманської державності. Архітектура цього періоду розвивається ще під значним впливом греко-римської античності, а також візантійсько-християнської культури. Велике значення відіграли традиції народної архітектури. Консолідація арабської архітектури раннього середньовіччя досягла свого поширення у період Омеядського халіфату (661-750 рр.). Канони ісламської архітектури, які були розроблені і затверджені за часів Халіфатів, розповсюджувались в межах великої імперії - від Індії до кордонів Португалії. Були збудовані пам'ятки архітектури, які мали міжнародне значення, зокрема: Велика мечеть Омеядів (Дамаск, 715), омеядські палаци-лазки, замок Ухайдір (Ірак, VIII-IX ст.) мечеть Мутавакіля в Самарі (IX ст.), купольні ротонди-октогони в Єрусалимі (Куббат ас-Сахра кінець VII ст.), двохайванний палац Абасідів в Багдаді (XII ст.), чотирьохайванне медресе Мустансірія в Багдаді (1238 р.). Розвивається також арабська народна архітектура, основні риси якої проявлялися в тому, що 1) планування житла здійснювалось за родинним принципом; 2) житло будувалось переважно замкнутого типу; 3) використовувались айвани (арки-ніші), стрічасті арки. Сформувались культові будинки ісламу - мечеті арабського типу. Купольні будинки були ще відсутні. Лише Абасіди шукали рішення купольних мавзолеїв - зі сталактитовими і шатровими куполами. Мекка, Медіна, Єрусалим, міста Іраку перетворилися в святилищні об'єкти ісламу першого значення.

У розділі "АРХІТЕКТУРА АРАБСЬКИХ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ ПЕРІОДУ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ" висвітлюється особливості архітектури окремих арабських країн з часів розвинутого середньовіччя. В цей період арабська архітектура диференціюється на декілька архітектурних шкіл. Головними з них були іракська, сирійська і південно-аравійська. Відповідно до цих шкіл розглянуті основні приклади пам'яток архітектури:

- мечеті-мавзолеї святих шиїтів в Кербелі, Самарі, Неджефі, Багдаді (Ірак), які мають чітку купольну композицію з круглими мінаретами. Разом з арковими порталами айванного типу тут були присут-

ні також колонні айвани. Неодноразово застосовувались двоповерхові аркові галереї. В архітектурі Сирії удосконалюються композиції компактних споруд, в основному квадратних за планом. Громадських будинків будується значно більше, ніж релігійних: (медресе, маріс-тани, караван-сараї, лазні, тощо). В цей період продовжується диференціація архітектурних шкіл. Розповсюджуються різноманітні форми арок, куполів. Отже, виконуються арки перські, арабські, сирійські, підковоподібні та їх різні комбінації. Купол стає обов'язковим елементом молитовного залу і фіксує місце розміщення міхрабу (з XII ст. і пізніше). Бокові куполи іноді є супутниками головного куполу. Будинки і павільони купольного типу відіграють все більш важливу роль в арабському місті.

В XIV ст. у Каїрі затверджується архітектура мамлюкської династії, яка звичайно використовувала арки, айвани, величезні куполи, полігональні мінарети, а також яскраву декоративність. Саме ці форми і особливості були сприйняті архітектурою Сирії напередодні пізнього середньовіччя. Тоді, коли у країнах області Ав-шам (насамперед Сирії) архітектура взаємодіяла з єгипетською та селджуцькою школами, адже Іраку розвивалось в стилі, близькому до Ірану та Середньої Азії.

У Йемені епохи середньовіччя домінували дві архітектурні школи - північно-йеменська та південно-йеменська. Для першої був характерний розвиток мечеті з купольними молитовними залами і полігональними мінаретами (Велика мечеть в Таїзі і ін.), а також баштові будинки з декоративними фасадами. Для іншої школи - Південного Йемену - характерні мечеті арабського типу з квадратними мінаретами у плані. Ці мінарети будувались значної висоти і нагадували вотивні стели стародавнього Аксуму з Єфіопії. Куполи мавзолеїв набувають яйцеподібний профіль. Саудівська Аравія, як і Йемен, відрізнялась тим, що мала архітектуру, яка нагадувала баштові фортеці. Тим часом Аравія перетворилася у релігійний центр з головними об'єктами ісламу, і ні в якому разі не була законодавцем архітектурних форм.

Типи і форми архітектури з Близького Сходу розповсюджувались в інших регіонах. Наприклад, арабська мечеть (з молитовним залом і двором) будувалась у Каїрі (мечеті Амра, ібн-Тулуна, аль-Хакіма, аль-Азхан), в Тунісі (мечеть Сіді-Окба), в Марокко (мечеть Кутубія) та багато інших.

Розділ "АРХІТЕКТУРА АРАБСЬКИХ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ ЗА ЧАСІВ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І НОВОГО ЧАСУ" присвячується історико-архітектурному аналізу зодчества арабських країн регіону, які знаходились у складі чи під протекторатом Османської імперії (поч.ХУІ - поч. ХХ ст.). Цей період відзначається повільним розвитком національних архітектурних шкіл в арабських країнах. Разом з тим турецький вплив був на Близькому Сході неоднозначний. Найбільший вплив османська школа здійснювала у сирійській архітектурі за часів пізнього середньовіччя. В свою чергу деякі сирійські архітектурні традиції були сприйняті Туреччиною. В деяких країнах влада турецького султана була номінальною. Наприклад, Ірак та його архітектура знаходились у сфері іранської школи за часів династії Сефевідів (ХУІІ ст.). Самостійні національні архітектурні школи сформувались в західній та південній Аравії. Участь турецьких правителів була визначена, насамперед, у тому, що вони розширювали найбільш важливі об'єкти ісламу - мечеть Бейт-Уллах (Мекка) і мечеть Харам у Медіні. На узбережжі Аравійського півострову будувались турецькі, португальські фортеці, а також замки арабських шейхів з Кувейту, Бахрейну, Катару. В епоху пізнього середньовіччя (ХУІ - початок ХХ ст.) архітектура Близького Сходу продовжує розвивати традиційні засоби і форми будівництва. Стяга, добре відомий мавзолей імамів, що в Самаррі (Ірак, ХУІІІ ст.) і гробова мечеть Абу-Ханіфа у Багдаді (кінець ХІХ ст.) акумулювали в собі те головне, що було досягнуте раніше: великий купол над молітовним залом, круглий мінарет, ажурний декор аркових форм. Часто використовував підпручні арки, які були традиційні для Іраку, Ірану і Середньої Азії. Незважаючи на те що Туреччина фактично повністю захопила Сирію, Ліван, туди збереглися традиційні планувальні рішення будинків. В їх основу був покладений квадрат (хан аль-Баруд в Бейруті, капаан-сарай Сараджі в Сайді, хан Асад-паші в Дамасці, левантійське житло та ін.). Залишились популярними стрідасті арки - арабська та сирійська. Разом з тим видатні майстри Туреччини принесли в архітектуру Близького Сходу і, насамперед Сирії, чимало елементів турецького зодчества. Багатокупольність, стрункість мінаретів з шатровими куполами, яскрава декоративність - основні риси в архітектурі Сирії епохи пізнього середньовіччя (Текке Сулейманія у Дамасці, Медресе Османпаші у Халібі, мечеть Бен-Валіда у Хомсі та ін.). палацові комплекси Азема у Дамасці і Халібі (ХУІІІ ст.), Бейт-ад-Дін в Лівані (сер. ХІХ ст.). Характерними пам'ятками архітектури Аравійського півострова, починаючи з ХУІ ст., були купольні композиції (мечеті аль-

Таблиця 1 - СХЕМА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ АРАБСЬКИХ КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ

СТОЛІТТЯ (ДР. Н. С.)		VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	
АРХІТЕКТУРНЕ ПАМ'ЯТНИК В СТРАНАХ: ІРАКА СИРИЯ, ЛІВАН, ІОРДАНІЯ ІРАКЕН, САУД. АРАБІЯ	ІРАКА	КУФА	КАШІРА	УКЕЙДІФ	САМЕРРА		АРКА ІРАКІСЬКА	БАГДАД	МОСУЛ	БАГДАД
	ІРАКЕН, ЛІВАН, ІОРДАНІЯ	ІЕРУСАЛІМ	ДАМАСК	БАСРА	КАДЕВ	ДАРА	АРКА ІЕРУСАЛІМ	ДАМАСК	ХАЛЕВ	
	ІРАКЕН, САУД. АРАБІЯ	МЕДІНА	МЕДІНА	МЕДІНА		ТАРІМ	АРКА ІРАКІСЬКА	ТАНС	ЗНАТ	
АРХІТЕКТУРНЕ ПАМ'ЯТНИК В СТРАНАХ: ІРАКА СИРИЯ, ЛІВАН, ІОРДАНІЯ ІРАКЕН, САУД. АРАБІЯ	ІРАКА	БАГДАД	БАГДАД	ІЕРУСАЛ		САМЕРРА	БАГДАД			
	ІРАКЕН, ЛІВАН, ІОРДАНІЯ	ДАМАСК І ДР.	ДАМАСК	ДАМАСК	ІЕРУСАЛ	ДАМАСК	ДАМАСК	МОСУЛ		
	ІРАКЕН, САУД. АРАБІЯ	САНА І ДР.	АДЕН	САНА	МЕДІНА		МЕДІНА			

Ашрафія в Таїзі, Бакіяія, в Сані та ін.), перебудовані та розширені релігійні комплекси Фейт-Аллах (Мекка) та Харам (Медіна) - табл.1.

Отже, головні особливості генезису арабської архітектури Близького Сходу можна подати у таких ознаках:

1. Своєрідність регіональних природно-кліматичних і соціально-економічних факторів, які сприяли становленню і розвитку національних архітектурних шкіл на Близькому Сході.

2. Спільність ряду факторів, які зближують архітектурні школи Близького Сходу епохи середньовіччя - таких, як: спільна територія арабського етносу, арабська мова, релігія іслам.

3. Спадкоємність середньовічної арабської архітектури Близького Сходу, яка успадкувала деякі риси, засоби і форми попередніх епох і періодів.

4. Самобутність арабської архітектури Близького Сходу, яка в епоху середньовіччя мала слідувачі головні школи зодчества: Ал-шам, (Сирія, Ліван, Йорданія), Ірак, Аравія (Йемен, Саудівська Аравія).

5. Взаємодія шкіл і напрямків в архітектурі арабських країн Близького Сходу, як внутрішньорегіональна, так і зовнішньорегіональна.

Найбільш характерні приклади пам'яток арабської архітектури епохи середньовіччя підтверджують слідувачі висновки: до моменту затвердження ісламу (622 р.) на Близькому Сході існували хрестовокупольні базиліки, купольні ротонди (Сирія, Палестина), центричні храми, храми замкнутого чи напівзамкнутого типу (Йемен, Сирія), храми з айванами і склепистими покриттями (Дворіччя), розвивалася традиційна архітектура житла. Після затвердження ісламу ще I,5-2 століття зодчество Близького Сходу зберігало головні досягнення попередніх шкіл, розвивало їх в нових умовах і формах. Близький Схід за епохи раннього середньовіччя виявився в авангарді світової архітектури.

Глава 4. Типологічні закономірності формування в архітектурі арабських країн Близького Сходу

Дана глава складається з чотирьох розділів, які висвітлюють типологічні закономірності еволюції об'ємно-просторових форм в архітектурі Близького Сходу.








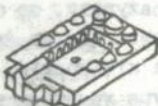


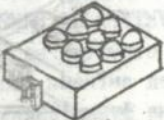



У розділі "КАНОНІЗАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ КУЛЬТОВОЇ АРХІТЕКТУРИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ" розкривається комплекс правил, за якими будується

більшість мечетей, медресе, караван-сараїв, тощо. Канонізація архітектурних форм і окремих елементів мала місце ще за стародавніх часів. Особливий вплив на розвиток будівельних канонів зробила релігія, яка з'явилася "цементуючою основою" для розробки тих чи інших архітектурних форм. Динаміка їх розвитку близька до графіка функціональної залежності. Отже, за епохи стародавніх деспотій на Близькому Сході переважають храми і форми язичницьких вірувань. Храми будувалися за єдиною схемою протягом двадцяти п'яти століть (XXX-IV ст. до Р.Х.). У I тис. до Р.Х. на Близькому Сході (у Палестині) сформувався юдаїзм. Християнство створювалося разом з греко-римським античністю. Їм відповідали канонічні типи культових споруд: синагога і християнська базиліка (церква). За часів затвердження нової релігії ісламу був розроблений канонічний тип нового молитовного дому-мечеті. Разом з тим були розроблені, а потім затверджені наступні прийоми організації ісламського молитовного дому: 1) мечеть орієнтується в напрямку Мекки (орієнтир цього напрямку є міхраб); 2) віруючі призиваються до молитви голосом людини, внаслідок чого з'явилися башти-мінарети; 3) ще за стародавніх часів збереглася традиція ритуального очищення водою (таким чином будуються ритуальні басейни, фонтани); 4) молитву читають з кафедри-мінбару і так далі. Специфікою арабів-мусульман було їх поважне ставлення до культу каміння. Цей звичай іде ще з далекої давнини. Найбільш священні каміння збереглися й стали об'єктом глибокої поваги віруючих мусульманського світу (Кааба у Мекці, Купол Скали у Єрусалимі). Планувальні рішення мечеті фактично сформувалися в епоху Арабських халіфатів. Слід урахувати, що цей процес розвивався, на наш погляд, декількома шляхами. Так, в Аравії мечеть базувалася на традиційних формах зодчества хім'яритів. В Сирії головну роль відіграла в цьому плані архітектура християнської базиліки та арабського дому. В Дворіччі рання мечеть з'явилася як наслідок еволюції житла в Нижній Месопотамії.

Розділ "ЕВОЛЮЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО АРАБЬСЬКОГО МІСТА ТА ЙОГО СТРУКТУРА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ" розкриває закономірності еволюції міських структур на Близькому Сході. Цей процес був обумовлений насамперед змінами соціально-побутового устрою арабів. У розділі показана зміна функціональної, релігійної та планувальної структури арабського міста, яка виникла внаслідок прийняття ісламу. Отже, за часів середньовіччя арабське місто будувалося за принципом ремісничого, національного розміщення та відповідно до розселення кланової родини. Мечеті та молитовні місця орієнтувались в напрямку Мекки, однак вулиці мали нерегулярний за планом характер з великою щільністю забудови.

Таблиця 2 -

СХЕМА РОЗВИТКУ ФОРМ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Типи будинків за їх призначенням	Формоутворюючі типи будинків в архітектурі мусульманського середньовіччя УП-початку XX ст.		
	раннього	зрілого	пізнього
ПАЛАЦИ	із внутрішнім двором 	із зовнішнім двором 	з айваном та ін. 
МЕЧЕТІ	базилікальні та арабські (дворові) 	арабського і купольного типів 	купольного типу 
МЕДРЕСЕ і МАРИСТАНИ		айванного типу 	купольного типу 
КАРАВАН - САРАЇ	в одному дворі 	в двох та більш дворах 	критого типу та інші 
МАЗОЛЕЇ	купольні однокамерні 	купольні двокамерні та інші 	Купольні в складі ансамблю та ін. 

дови. В Середземномор'ї була характерна малоповерхова забудова житлових територій, в Аравії - будинками баштового типу. Арабське місто епохи середньовіччя нами класифікується за своїм призначенням (політичні центри, релігійні, торговельні), за територіальними ознаками (прибережні, материкові), за характером розвитку (компактні, дисперсні, лінійні).

У розділі "ТРАДИЦІЙНІСТЬ ФОРМИ В АРХІТЕКТУРІ АРАБСЬКИХ КРАЇН" висвітлюється одна з найважливіших типологічних характеристик будь-якої архітектури - традиційність чи народність. Виявлені найбільш характерні типи арабського житла епохи середньовіччя: кочове, купольне, аркове, айванне, терасне, баштового типу тощо. У даному дослідженні автор висловлює наукову гіпотезу щодо еволюції арабського житла - від кочового до осідлого. Як свідчать приклади, форми арабського житла епохи середньовіччя сприймали стародавні будівельні способи та елементи. Найбільше поширення мали наступні планувальні рішення арабського житла: замкнений будинок з двором, а також будинок з айваном. Плоский дах, який експлуатується, басейни-фонтани, колони та аркові айвани, ґрати балконні (машрабія) - ось важливі елементи арабського традиційного дому. Типологічна різноманітність арабського житла, таким чином зведена у класифікаційну таблицю: за призначенням (житло масове і палаци), за ознаками осідлості (кочове житло, напівкочове, осіде), за ознаками композиції (компактне, блочне, терасне та ін.), за планувальним рішенням (прямокутне, квадратне, кругле, айванне та ін.); за видами будівельних матеріалів (кам'яне, житло з неміцних матеріалів), за етажністю будинку (малоетажне житло, баштове). Архітектура палаців епохи середньовіччя починалася з замків-рібатів, квадратних за планом. Вони поступово перетворюються у палацові комплекси з архітектурно-художнім опорядженням. Значну роль при цьому відігравали елементи традиційної архітектури.

У розділі "ДІАЛЕКТИКА ФУНКЦІЙ І ФОРМИ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКОЇ АРХІТЕКТУРІ БЛИЗЬКОГО СХОДУ" розглядаються типологічні закономірності формування культових, суспільних будинків, а також поховальні споруди. Діалектика функцій та форми найбільш наочно виявляється у зіставленні аксонометричних схем пам'яток арабської архітектури. В епоху середньовіччя на Близькому Сході на підставі доісламських прототипів були створені нові типи будинків за їх визначенням, а також за їх формами. Палаци, мечеті, медресе, марістани, караван-сараї, мавзолеї розглядаються і зображаються часамперед з боку їх формування, розвитку архітектурі мусульманського серед-

ньовіччя, тобто еволюції об'ємно-просторових форм. В арабській архітектурі спостерігається еволюція замкнутого будинку з внутрішнім двором. Домінує квадратний або прямокутний план з приміщеннями, які групуються навколо двору з фонтаном в його середині. Іноді зустрічаються і другі планувальні схеми, наприклад, октогональна - у ранньоісламських мавзолеях. Замкнутий тип будинку розвивається від квадратного укріплення-замку (рібату) до двох або чотирьохконтурного типу. Це стосується насамперед палаців, медресе та караван-сараїв епохи раннього та зрілого середньовіччя. За часів пізнього середньовіччя все частіше використовуються купольні конструкції. Наприкінці пізнього середньовіччя розповсюджується багатокупольна система перекриття. Відповідно до планувальної структури будувались багатокупольні мечеті Сирії, Йемену, медресе з Алеппо, Дамаску та ін.

Крім замкнутого (дворового) типу в арабській архітектурі завжди існував критий тип будинку. Мавзолеї - найбільш характерні та багаточисленні серед критих об'єктів. До них також відносяться лазні. У ранньоісламський період будували криті мечеті (базилікальна мечеть аль-Акса, купольна ротонда Куббат ас-Сахра в Єрусалимі). Добре відомі також приклади критих караван-сараїв (хан Ортіма у Багдаді, XIV ст., хан Асад-паша у Дамасці, XVII ст.). Серед пам'яток арабської архітектури багато таких, що мають комбіновану об'ємно-планувальну схему. До цих змішаних типів відносяться арабські мечеті, мечеті-мавзолеї, караван-сараї тощо.

Діалектика відношень функції і форми, на наш погляд, складається з принципу активності однієї до іншої. Отже активність функції часто диктує необхідність визначеної форми будинку. Палаці-замки, караван-сараї епохи середньовіччя, завдяки їх оборонній функції, одержали прості, аскетичні форми (квадрат, прямокутник у плані). Багатифункційні комплекси мають найскладніший план та об'ємно-просторову форму, наприклад, соборні мечеті, мавзолеї пізнього середньовіччя.

Отже, на прикладах найбільш характерних пам'яток архітектури епохи середньовіччя нами виявлені основні етапи еволюції, формують різні типи у зодчестві арабських країн Близького Сходу (табл. 2).

Глава 5. Композиційні закономірності формування в архітектурі арабських країн Близького Сходу

Дана глава включає чотири розділи і розкриває такі закономірності об'ємно-просторових форм, як розвиток ансамблю арабської архітектури, тектонічність, симетричність та пропорціональність. Розвиток ансамблю в архітектурі арабських країн висвітлює закономірності, які сприяли формуванню архітектурного

ансамблю. Архітектурний ансамбль, як свідчать багато прикладів, дуже популярний на Близькому Сході і був відомий ще з давніх часів. Виявлено, що ансамбль розвивався за декількома схемами: 1) за лінійною (Баальбек у Лівані, ансамбль мусульманських святинь в Ієрусалимі); 2) за радіальною (кругле місто Багдад, палаци в Куфі, Ухайдірі, що в Іраку); 3) за змішаною схемою (палац Хірбат аль-Мадждар у Йорданії та ін.). За містобудівною ознакою ансамблі поділялися на 1) міські,

2) ансамблі-об'єкти. Серед ансамблів-об'єктів існували та розвивалися палацові, культові, торговельні, меморіальні та ін. Для Близького Сходу однією з головних ознак являється та, що архітектурний ансамбль формується навколо центру або уздовж осі релігійного об'єкту. Саме так формувалися доісламські величезні ансамблі Беальбеку, Пальміри, Гераси, а також ансамблі за епохи ісламу - Бейт-Аллах у Мекці, мечеть Пророка у Мекці, Куббат-ас-Сахра в Ієрусалимі, меморіальні ансамблі засновників шиїзму у Іраку та ін.

Розділ "ТЕКТОНІКА У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ" присвячений важливому аспекту формування - тектонічності, яка визначає композиційні закономірності еволюції архітектури. Щодо арабської архітектури, тектонічність, як поняття художності конструкції, виявляється насамперед в особливому розвитку ордерної системи, аркових і купольних форм. Ці особливості розглянуті нами з боку еволюційного перетворення. Отже, виявлено, що у розвитку аркових форм пріоритетна роль належить архітектурі Близького Сходу. Вперше, як свідчать археологічні данні, арка з'явилася у фінікійців (Угарит, початок II тисячоліття до р.Х.), а також у месопотамській культурній області. Це були, так звані хибні арки. Хибним аркам що з давнини прийшли на зміну різноманітні форми арок з їх тектонікою. Аркова кладка виконувалась відповідно до профілю з її геометричними центрами. Нами вперше показана еволюційна класифікація арок з архітектурі Близького Сходу. Такі арки призначались для галереї внутрішнього двору (аркади палаців у мечеті, медресе тощо), для розділу внутрішнього простору, а також для архітектурного рішення фасадів. За конфігурацією аркові форми на Близькому Сході складалися з трьох головних груп: напівкруглі, стрічасті та підковоподібні. найбільше розповсюдження на Близькому Сході мали стрічасті арки та їх форми. У розділі обґрунтована і розвивається теза про те, що група стрічастих арок (сірійські, арабські, перські) має саме регіональне виникнення. Висунута також наукова гіпотеза про те, що готична арка бере своє походження з Близького Сходу як похідна від арабської стріччастої. За способом геометричного креслення арки належать до сі-

дуючих: арка одноцентрова, двоцентрова, трьохцентрова і так далі. Арки виконуються з каміння або випаленої цегли. За ознаками композиції арки використовувались однопрогонсаї, дво- і трьохпрогонові, одно і двоюрисні аркади. Були також змішані типи. Тектоніка арок яскраво вимальовується в конструктивних рішеннях перекриття: балкове (пласке) перекриття по арках, перекриття склеписте по арках (так звана підпружна арка). Підпружна арка мала найбільш яскраве архітектурно-художнє вираження в інтер'єрах будинків, які характеризуються великим внутрішнім об'ємом - в критих базарах, караван-сараях, інших приміщеннях загального типу.

В дисертації систематизовані і графічно подані основні типи купольних будинків, які характерні для Близького Сходу. Отак, в стародавній архітектурі регіону з'явилися і використовувались хібні куполи, куполи на трюпах, купольні ротонди на арках, а також хресто-вокупольні будинки. Куполи стародавнього Близького Сходу, як правило, становили тіло обертання у формі напівсфери (сферичні), або з профілем стрільчастої арки. За епохи середньовіччя тектоніка купольних будівель удосконалюється, відрізняється функціональною і художньою різноманітністю. Так, куполи встановлюються на мечетях (над міхрабом, а також для перекриття молитовного залу), в будинках медресе і марістанів, зальних приміщень і мавзолеїв, а також над мінаретами і фонтанами. Крім конструктивних рішень, які були нами згадані, на Близькому Сході зводилися парусні куполи, штріві, сталактитові, замкнуті, ребристі куполи та інші конструкції. Щодо композиційних рішень, куполи застосовувались як поодинокі, паристі та багатокупольні системи.

Ордерна система арабської архітектури в теоретичному розумінні не існує, але в данній роботі виконана спроба надати арабським колонам певну систематизацію. Передусім ордерна система на Близькому Сході розвивалась під впливом трьох головних архітектурних шкіл - греко-римської античності, ранньовізантійської та середньовічної ісламської. Пряме наслідування коринфським колонам мало місце в перші 1,5 сторіччя ісламу. Коринфські колони змінилися на масивні пилони з квадратним чи прямокутним перерізом. Потім з'явилися декілька різноманітних арабських колон з капітелями: орнаментальними, сталактитовими, рослинними, геометричними або похідних форм. Дивлячись на відсутність теорії ордерної системи в арабських країнах нами виконані загальні пропорції креслення арабських колон. В арабській архітектурі існували також інші тектонічні системи, які деталі не висвітлюються.

У розділі "СИМЕТРИЯ В АРАБСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ" розкриваються закономірності симетричних побудов, які яскраво виявляються в середньовічній архітектурі Близького Сходу. Демонструються основні види симетрії, які характерні для пам'яток арабської архітектури - центральна-осьова симетрія, симетрія відносно серединної площини, композитна симетрія. Мусульманська архітектура багата вертикальними акцентами (високими мінаретами), тому для неї завжди була характерна динамічна асиметрія. Показані багаточисленні планувальні схеми симетричних побудов стародавньої архітектури Близького Сходу - міст, ансамблів, палаців, суспільних будинків та храмів. Також виконано аналіз об'єктів середньовічної арабської архітектури з ознаками симетрії в містах, палацах, мечетях, медресе, марістанах, караван-сараях, мавзолеях. Виявлені і графічно показані основні архітектурно-планувальні типи з симетричною побудовою. До них відносяться, зокрема, схеми з внутрішнім двором, із зовнішнім двором, з айванами, купольні схеми та інші. Виявлена планувальна та композиційна схематичність симетричної побудови в будинках різноманітного призначення.

У розділі "ПРОПОРЦІЇ В АРАБСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ" виявлена методологія використання пропорцій як найважливішого способу архітектурної композиції. Араби Близького Сходу користувались пропорціями з давньої давнини, що підтверджується прикладами з архітектури Дворіччя, Південної Аравії. За епохи середньовіччя види пропорцій значно збільшуються. В роботі показана методика пропорційних побудов арок форм (12 різноманітностей арок), арабського ордеру та характерних об'ємно-просторових рішень арабської архітектури. Розроблена і показана методика пропорційних побудов в арабській архітектурі. Ця методика включає наступні положення: 1) квадрат та його похідні; 2) правило "золотого перерізу"; 3) геометрія "єгипетського трикутника"; 4) мінливі ряди у вигляді арифметичної прогресії; 5) ритмічні функції - купольні системи та геометрична прогресія; 6) динамічний прямокутник з іраціональним співвідношенням сторін: $1:\sqrt{2}$; $1:\sqrt{3}$; $1:\sqrt{5}$.

В И С Н О В К И

Виконане дослідження "Еволюція об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу" приводить до наступних висновків:

1. Основною тезою у вивченні близькосхідної архітектури є її належність до світової архітектури. Арабська архітектура не могла розвиватися в самоізоляції від інших шкіл світового зодчества.

2. У зарубіжному мистецтвознавстві арабська архітектура часто розглядалася як породження ісламу і, відповідно, стосувалася до часу після Мохаммеда. Вона також ототожнювалась з архітектурою інших народів, які прийняли іслам. Подібна точка зору ще раз відхиляється змістом даної роботи. Невірною була б також думка, відповідно до якої мусульманська архітектура склалася тільки завдяки арабам. Як свідчить дана дисертація, архітектура арабів почала складатися задовго до ісламу, а у формуванні ранньоїісламського зодчества (періоду Арабських халіфатів) приймали участь і багато інших народів, які були підвладні Халіфату.

3. Арабської архітектури, єдиної для різних країн Близького Сходу, не існувало. Кожна з її арабських країн регіону має свою власну історію з архітектурою, яка відрізнялася від інших, але мала загально регіональне походження. Протягом декількох тисячоліть на Близькому Сході домінували три історико-культурних області: Дворіччя (Ірак), Східне Середземномор'я (Сирія, Ліван, Іорданія) і Південної Аравії (Йемен, частково Саудівська Аравія). Відповідно до цих областей існували головні архітектурні школи зі своєрідними стилями, шляхами еволюції об'ємно-просторових форм.

4. Проблеми еволюції об'ємно-просторових форм арабської архітектури розглянуті на базі історії розвитку арабських суспільств, культури і зодчества. При цьому використовувались методики порівняльного аналізу, графічного співставлення і т.д.

5. Виконано аналіз факторів і передумов розвитку арабської архітектури, який показав загальне і особисте у становленні регіональних архітектурних шкіл давнини, греко-римської античності і мусульманського середньовіччя.

6. Історико-архітектурний аналіз особливостей розвитку арабської архітектури на Близькому Сході показав близькі стосунки - внутрішні та зовнішні (між цивілізаціями суміжних регіонів). Передусім це стосується стародавнього Єгипту, античного Середземномор'я, Ірану та ін.

7. Регіональні особливості розвитку близькосхідної архітектури, стародавньої епохи та епохи середньовіччя розглянуті з боку еволюції об'ємно-просторових форм, закономірностей їх формування.

8. На багатьох прикладах пам'яток середньовічної архітектури арабських країн показано ряд оригінальних наукових концепцій формування: арабського житла і палаців, арабської мечеті, громадських будинків (медресе, марістанів, караван-сараїв), мавзолеїв і культовомеморіальних комплексів.

9. В дисертації, крім таких відомих методів дослідження як графо-аналітичний, архітектурного аналізу - вперше на науковій підставі широко використовується метод еволюційних перетворень. Дослідження пам'яток архітектури методом еволюційних перетворень дало можливість теоретично обґрунтувати і графічно зобразити пріоритетність арабської архітектури Близького Сходу в декількох напрямках формування: створення хрестовокупольних будівель, формування стрільчастих арок і аркових айванів, розвиток куполів та арабського ордеру.

10. Завдяки історико-архітектурним дослідженням в даній роботі встановлено, що суть еволюції об'ємно-просторових форм може бути виражена типологічними та композиційними закономірностями формування (Таблиця 8).

11. Виконана класифікація типологічних закономірностей формування, які складаються з таких аспектів еволюції об'ємно-просторових форм, як:

- канонізація архітектури (на прикладі формування мечеті);
- традиційність арабської архітектури (на прикладах розвитку арабського житла);
- взаємодія архітектурних типів та їх форм - культових, громадських та меморіальних будинків.

12. Виконана класифікація композиційних закономірностей формування арабської архітектури, які виражені за допомогою наступних ознак еволюції:

- композиція архітектурного ансамблю;
- розвиток арабської тектоніки (аркових, купольних форм та арабського ордеру);
- еволюція симетричних систем в арабській архітектурі;
- застосування пропорцій в архітектурі арабських країн.

13. Створена теорія становлення і розвитку об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу. У вітчизняній науці з теорії та історії архітектури це дослідження є першою науковою ланкою нового напрямку - східознавчого.

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Книги

1. История архитектуры развивающихся стран (Учебное пособие для вузов). - Киев: Вища школа, 1966. (28,35 печ.л.).
2. Культура Эквадора /А.Б.Раллев, Н.А.Шелешнева и др. - М.: Наука, 1965. - В кн.: А.Б. Раллев. Архитектура. (1,2 печ.л.).

Статті та тези виступів

3. Мозаика индийского зодчества // Строительство и архитектура, 1988, № 2.-Киев.- (0,2 печ.л.).
4. Методология преподавания цикла дисциплин по истории архитектуры. - Тезисы научно-методической конференции профессорско-преподавательского состава ОПАСА. - Одесса, 1995 (0,05 печ.л.).
5. Знакомство с зодчеством Дакки // А.Б. Раллев, фото Кази Мохаммеда.- Строительство и архитектура.-1990, № 3.-Киев (0,2 печ.л.).
6. Специфика подготовки спецкурса "История архитектуры развивающихся стран Азии, Африки и Латинской Америки".-Тезисы областной и методической конференции "Проблемы подготовки кадров из зарубежных стран".-Одесса,-1989, (0,05 печ.л.).
7. Архитектура и польных зданий Сирии ранневизантийского периода //Международный сборник статей "Архитектура мира".-Вып. 2,М., 1993, ВНИИТИАГ (0,3 печ.л.).
8. Антична архітектура Сирії // А.Б.Раллев, Файсал Ахмад Аль-Дайри. - "Архітектура України", 1993, № 1.-Киев (0,3 печ.л.).
9. Региональные особенности античного зодчества на Ближнем Востоке //Международный сборник статей "Архитектура мира".-Вып.3,М.: 1994.-ВНИИТИАГ (0,3 печ.л.).
10. Стилевая направленность в архитектуре арабских стран Ближнего Востока.-Тезисы Респ.практич.конференции по проблемам эстетического воспитания и художественного образования.-Вып. II, Одесса, 1992 (0,15 печ.л.).
11. Архитектура караван-сараяв Ближнего Востока на Великом шелковом пути //Сб. статей международного семинара ЮНЕСКО.-Ташкент, 1991, (0,3 печ.л.).
12. Взаимосвязь кочевого и оседлого жилища в архитектуре арабских стран Ближнего Востока //Сб. статей международного семинара ЮНЕСКО "На Великом шелковом пути".-Алма-Ата, 1991 (0,3 печ.л.).
13. Периодизация в архитектуре арабских стран Ближнего Востока эпохи средневековья //Сб. статей IV Международного Конгресса Востоковедов.-Махацкала, 1992 (0,15 печ.л.).
14. Закономерности развития архитектуры арабских стран Ближнего Востока //Сб. статей по проблемам эстетического воспитания и художественного образования.-Вып. II.-Одесса,-1993 (1 печ.л.).
15. Статьи по архитектурным памятникам Пакистана (5 статей: Базир-хана мечеть, Дхам Низамуддина мавзолей, Лахорский форт, Бадшахи) - на англ. языке в Бэндишотеции Пакистана.-Издательство Пакистанско-американский фонд.-1993, (0,1 печ.л.).

16. Пропорционирование памятников арабской архитектуры в курсе практических занятий по специальности "Архитектура".-Тезисы и/методич. конференции профессорско-препод. состава ОГАСА.-Одесса, 1993, (0,01 печ.л.).

17. Социально-экономические и общественно-политические условия развития доисламской архитектуры на Ближнем Востоке //Сб. статей по проблемам эстетического воспитания и художественного образования.- Вып. 3.-Одесса, 1995, (1,0 печ.л.).

18. Учет специфики подготовки иностранных студентов по основам архитектурного проектирования.-Тезисы и/методической конференции ОГАСА.-1994, (0,01 печ.л.).

19. "...И дыхание ислама".- "Феодосийский альбом. - Республика Крым от 24.07.94 г.- Феодосия (0,1 печ.л.).

20. Тектоника в архитектуре арабских стран Ближнего Востока.- Тезисы и. конференции профессорско-преподавательского состава ОГАСА.- Одесса.-1995, (0,01 печ.л.).

21. Пам'ятки східної архітектури Криму кінця ХУІІ - початку ХХ століть (в соавтор. с Д.Г.Смужуком): Сборник н.статей КиевИИТАГа Киев, 1995, (1,0 печ.л.).

22. Ориентальное зодчество Украины (в соавт. с Д.Г.Смужуком и др.). Информационный листок. Одесский ЦНТиЭИ, Одесса, 1995.

Учебно-методичні праці

23. Методические указания к лекционному курсу "История архитектуры развивающихся стран Азии, Африки и Латинской Америки", спец. "Архитектура" часть I - Ближний Восток, страны Магриба, Одесса, Гортитпография, 1976 (4 печ.л.).

24. Рабочая программа к лекционному курсу "История архитектуры развивающихся стран Азии, Африки и Латинской Америки", для иностранных студентов спец. "Архитектура", Одесса, Гортитпография, 1984, (2 печ.л.).

25. Тесты к лекционному курсу "История архитектуры развивающихся стран Азии, Африки и Латинской Америки" (Ближний и Средний Восток), 1984, (3 печ.л.), Одесса, Гортитпография.

26. Тесты промежуточного контроля знаний по спецкурсу для иностранных студентов "История архитектуры развивающихся стран Азии, Африки и Латинской Америки 4Архитектура Южной, Юго-Восточной Азии, стран Дальнего Востока), Одесса, Гортитпография, 1989, (4 печ.л.).

ABSTRACT OF PAPER.

Rallev A.B. "Evolution of the structural space forms in the architecture of the arabic countries in the Near East".

The dissertation for maintain a scientific degree. Speciality - "Theory and history of architecture". Odessa State Academy of building and architecture. Odessa. 1995.

The scientific research is dedicated to the problems of the evolution of the structural space forms in the Near East arabic countries. There are several aspects for maintain in this dissertation:

- 1) regional particularities of the development of arabic preislamic architecture;
- 2) the particularities of the Near East arabic architecture, which developed in the islamus epoch (the middle ages);
- 3) the typologic and compositional regularities of the formation of the arabic ancient monuments and architecture of the middle ages there are several original scientific conceptions of forms creation : arabic dwelling and palaces, mosques, madrasas, hospitals, caravanserais, holy Srines and others.

There is method of the evolution used in this dissertation for the first time so widely. Thanks to this research we may ground the first appearance of such forms and constructions in arabic architecture : creation of the groined vault, forming of acute arch and liwan (hall), development of new domed forms and of arabic order". This research is the first part of the new scientific direction in the Ukrainian science - oriental (Speciality "Theory and history of architecture").

А Н Н О Т А Ц И Я

А.Б.Раллев. Эволюция объемно-пространственных форм в архитектуре арабских стран Ближнего Востока.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 - теория и история архитектуры. Одесская Государственная Академия строительства и архитектуры. Одесса.1995.

Защитается научное исследование по проблемам эволюции объемно-пространственных форм в архитектуре арабских стран Ближнего Востока, и в частности: 1) региональные особенности развития архитектуры арабских стран домусульманской эпохи; 2) особенности развития архитектуры арабских стран Ближнего Востока эпохи средневековья; 3) типологиче-

ские и композиционные закономерности формообразования арабской архитектуры. На ряде примеров памятников древней и средневековой арабской архитектуры представлен ряд оригинальных научных концепций формообразования: арабского жилища и дворцовых комплексов, арабской мечети, зданий общественного назначения (медресе, маршанов, караван-сараяв), мавзолеев. В диссертации впервые на строго научной основе широко применяется метод эволюционных преобразований, что позволило обосновать приоритетность арабской архитектуры в таких направлениях формообразования, как: создание крестовокупольных зданий, формирование стрельчатых арок и айванов, развитие новых купольных форм и арабского ордера.

В украинской науке по теории и истории архитектуры это исследование является первым звеном нового направления - востоковедческого.

Ключові слова: еволюція об'ємно-просторових форм, формутворення, типологічні та композиційні закономірності розвитку архітектури.

РЕЗЮМЕ

COPIES OF THIS REPORT ARE
AVAILABLE FROM THE
NATIONAL ARCHIVES AT COLLEGE PARK, MARYLAND

4109

...и в дальнейшем... (The text is extremely faint and largely illegible, appearing to be a historical or scientific document.)

В заключение... (The text is extremely faint and largely illegible.)

Литература... (The text is extremely faint and largely illegible.)

Handwritten text, possibly a date or reference number, appearing as a faint mirror image or bleed-through from the reverse side of the page.

441090

11
AB 35.914